

אלה תלדות יעקב – יוסף!

אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכ' טז:):

"אין קורין 'אבות' אלא לשלושה (רש"י: אברהם יצחק ויעקב, להוציא השבטים), ואין קורין 'אמהות' אלא לארבע. מאי טעמא? אילימא וכו' (פירוש: מה הטעם שקוראים 'אבינו' רק לשלושה, ואין אומרים לדוגמא: 'ראובן אבינו'? אם משום שאיננו יודעים אם אנו משבט ראובן או משמעון - הרי גם איננו יודעים אם באנו מרחל או מלאה, ומדוע אומרים: 'רחל אמנו'?). אלא, עד הכא – חשיבי, טפי – לא חשיבי" (- אלא משום שעד יעקב – הם חשופים, משם ואילך – לא).

ויש להתבונן: מהו הגדר של 'חשיבי'? במה האבות חשופים מן השבטים? - ונראה, שהקב"ה דיבר עם כל אחד מן האבות במפורש, ולא מצינו שדיבר עם מישהו מהשבטים. גם יוסף, שחלומותיו היו ברוח הקודש, מכל-מקום הקב"ה לא דיבר עמו במפורש (ומצאתי כדברי, בפירוש 'הכונה' ב"עין יעקב" שם).

שמה תאמר: אם ראובן אינו קרוי 'אבינו' משום שה' לא דיבר עמו, אם כן מדוע קורין לאמהות 'אמנו'? הלא גם עמהן לא דיבר ה'! אך אין זו קושיא כלל. כי רק ב ת ח י ל ה, כשהגמרא סברה ש'אבינו' הוא מי שידוע בוודאות שאנו בניו - רק אז הקשו בגמ': והרי גם איננו יודעים אם אנו מרחל או מלאה? אבל למסקנת הגמ', ש'אבינו' בא מצד החשיבות של אברהם יצחק ויעקב - ממילא גם נשותיהם ראויות להיקרא 'אמנו' מצד חשיבותן, שהרי פנו עם בעליהן את בית ישראל.

ונראה שחשיבות זו, היא הטעם לכך ששם ה' נקרא רק על האבות: "אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב" (שמות ג, ה, ועוד). שזכו ששם-שמים נקרא עליהם, מרוב קדושתם ומעלתם הנצחית; אבל לא מצינו ששם-שמים נקרא על השבטים. (ומה

רלב אלה תלדות יעקב - יוסף!

שמצינו הביטוי 'אלקי ישראל' - אינו מיוחד ל"ב השבטים, אלא לכל עם ישראל. וכן מה שכתוב: "שבטי יה עדות לישראל" (תהל' קבב, ד) - היינו שהלכו בדרכו (יתברך).

ויראה לי, שלפי המסקנה שנקראים 'אבות' מפני חשיבותם, הרי שעיקר החידוש במאמר זה הוא ש י ו ס ף, אינו נחשב כאחד האבות (ומה שפירש"י "לאפוקי שבטים" דהיינו: כולם, הוא לפי ההוא-אמינא של הגמ' - והמבין יבין). וביאור הדברים: שהנה בארבע הפרשיות האחרונות של ספר "בראשית" - 'וישב', 'מקץ', 'ויגש', 'ויחי' - הנושא העיקרי הוא יוסף וכל המתרחש עמו: עסקיו עם אחיו, כיצד נתקיימו חלומותיו, היאך מלך במצרים, וכיצד נבחר על-ידי יעקב להעביר את מסורת הדורות לכל ישראל. אין עוד אישיות בכל ספר ^[1234567] "בראשית", שהתורה האריכה עמה כפי שהאריכה ביוסף (מלבד יעקב). יוסף - הנו גבוה משכמו ומעלה מאחיו. דבר זה ניכר בכל המסופר עליו, ובמה שנתקיימו חלומותיו ואחיו נפלו לפניו (לאחר מות יעקב) ואמרו בהכנעה: "הננו לך לעבדים" (ברא' ג, יח). משפט זה ביטא לא רק מצב זמני שנקלעו אליו - ש כ ר ג ע יוסף הוא השליט והם נתיניו - אלא עניין עמוק ומהותי: בזה היה אות, להערכתם שיוסף הוא מלכם ברוחניות! להכרתם בדרגתו העליונה. וזהו לענ"ד עומק דברי המשנה האומרת על יוסף, ש"אין באחיו גדול ממנו" (סוטה א, ט*). ואמנם, מכל אחיו שנחלקו עמו, הוא לבדו נקרא "צדיק" (מג' יג:). וכן אמרו ב"פרקי דרבי אליעזר" (פל"ט) כי מימי נעוריו ועד יום מותו שרתה על יוסף רוח הקודש! מעלתו של יוסף, היתה קרובה למחיצת האבות; וכלשון ה"זהר" (א, קעו): "יעקב ויוסף - כחדא אינון" (חשובים כאחד). וכן אמר ר' אלעזר: כל ישראל נקראו על-שם יוסף, שנאמר: "גאלת בזרוע עמך, בני יעקב ויוסף סלה" (סנה' יט:; תהל' עז, טז). ואמנם לא לחינם, העלה יעקב אבינו את אפרים ומנשה לדרגת שבטים, כי הולדת שניהם, היתה בסוד תוספת זו של יוסף ליעקב.

זהו איפוא החידוש במאמר זה: שלמרות מעלותיו, אין יוסף נקרא 'אב'; כי "אין קורין אבות אלא לשלושה".

* לא כפירוש ה"תוספות יו"ט" וה"תפארת ישראל" שם, שיוסף היה "גדול" מאחיו בזה שהיה מלך; אלא בדרכו של ה"מלאכת שלמה" שם, ש ב ז כ ו ת שנתעסק בקבורת יעקב אביו, נעשה גדול מאחיו. וכמו שעלינו לפרש בדברים הדומים של המשנה שם על משה, ש"אין בישראל גדול ממנו" - ברור שמשה גדול מכל ישראל במעלתו הרוחנית, ולא רק בזה שהיה מנהיג ישראל.

מהותו של יוסף: השלמה ליעקב!

לאור זאת, קשה לכאורה שאלה גדולה:

מדוע לא מצינו בדברי-ימי ישראל, ששבט יוסף יהיה בולט בין השבטים, כמו שיוסף עצמו היה בולט בין אחיו? מדוע לא יצאו מבני יוסף גדולי-עם ומנהיגים רוחניים, כמו שיצאו למשל מבני יהודה ולוי? אמנם יהושע - הבא מיוסף - מילא את מקומו של משה רבנו והכניס את העם לארץ ישראל, אך אין ספק שזוהי דוגמה יוצאת-דופן; לאורך הדורות, לא מצינו עוד בבני יוסף מנהיג בעל שיעור קומה, כפי שהיה אבי השבט - וצריך עיון.

פִּישׁוּב שאלה זו, נראה לומר כך: מהותו ועניינו של יוסף, היא השלמה ליעקב אבינו. כל זמן שלא נולד יוסף, היה חיסרון במעלתו ובשלימותו של יעקב. יסוד זה, מרומז במה שפירשו חז"ל על הכתוב (ברא' ל, כה):

"ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן: שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי". פירש רש"י: משנולד שְׁמִנו של עֵשׂו; שנאמר "והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עֵשׂו לקש", אש בלא להבה - אינו שולט למרחוק; משנולד יוסף – בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב.

הרי לנו, שעצם מציאותו של יוסף היא תוספת ליעקב, שרק על-ידה הגיע יעקב לשלימות שם 'ישראל' שקבע לו ה' יתברך. כי רק בתוספת כוחו של יוסף הצליח לנצח את שרו של עֵשׂו, והוא שגילה לו שמעתה יקרא שמו: "ישראל" (כי ה' קראו ישראל - ברא' לה, י). בתוספת זו של יוסף, גם נשלמו י"ב שבטי ישראל: אפרים ומנשה בני יוסף, הם כשני שבטים לכל דבר! וכפי שדקדק יעקב לומר: "אפרים ומנשה, כראובן ושמעון יהיו לי" (ברא' מח, ה). - אפרים ומנשה הם כבני-שלי, וכעצם אינם נחשבים בני יוסף. וכן כתיב ביעקב (שם נ, יב): "וַיַּעַשׂוּ בָנָיו לוֹ כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּם" - פירש רש"י (שם, יג) שקבע שאפרים ומנשה יסאו את מיטתו עם שאר השבטים. הנה לנו, שאפרים ומנשה כלולים ב"בניו".

ובזה שבנו למאמר בו פתחנו: "אין קורין אבות אלא לשלושה", ולפירוש שביארנו בו: שלמות שבני יוסף הם חלק מי"ב השבטים, כשאר בני יעקב – אין יוסף נחשב 'אבינו' בשל כך. הם אמנם זרעו, אך יעקב לקחם לעצמו להשלים את מספר י"ב השבטים, כי יוסף הוא השלמתו. לפי זה מובן גם, מדוע מסר יעקב דווקא ליוסף את מסורת הדורות על הגאולה. שכידוע, בשורת "פקד יפקד אלקים אתכם" (ברא' נ, כה) נודעה לכלל ישראל מיוסף, ולא מיעקב! כַּמְבֹאֵר ברש"י וברמב"ן על דברי ה' למשה: "ושמעו לקולך" (שמות ג, יח - וב"גור אריה" הוכיח זאת, מכך שהקב"ה לא דיבר עם יוסף, ולכן חובה לומר שבשורת "פקד יפקד" באה לו מיעקב).

ומיושבת איפוא שאלתנו, מדוע לא בלטו בני יוסף בישראל כאביהם - והתשובה:
לאחר שאפרים ומנשה הפכו להיות שבטים "כראובן ושמעון", אין עוד לשבט יוסף
ביטוי עצמי בישראל! אפרים ומנשה הם שני שבטים לכל דבר, ושבט יוסף עצמו
כאילו הוצא מכלל י"ב השבטים*. וכן מפורש ב"אור החיים" (ברא' מח, ו), ש"לא
יקרא עוד שבט יוסף במניין השבטים, זולת שבט אפרים ושבט מנשה". וסוד העניין -
מבאר הוא (עפ"י זהר א, קפב) - "כי יוסף הוא בחינת נפש יעקב", ופשוט שאינו יכול
להימנות עם השבטים, כשם שיעקב אינו נמנה עמהם. (וראה ב"בעל הטורים" [לברא' מז,
כח] על עומק הקשר שבין יעקב ויוסף: "ויחי יעקב" - ש'חיי' הטובים היו כמניין "ויחי" שלושים
וארבע, והן השנים בהן חי עם יוסף: י"ז שנה משנולד יוסף עד שנמכר, וי"ז שנותיו אחרונות בהן
חי עם יוסף במצרים). בזה מדוקדק, שרק מעשי ה"אבות" הם סימן ו"מפתח לגאולתן
של בנים" (בר"ר ע, ו) ולא מעשי השבטים ובכללם יוסף.

בדבר זה, מצאתי מנוח למה שנתקשתי בו:

שהנה לוי, הוא הראש וראשון בין אחיו, בתורה ובעבודת ה'. וכדברי הרמב"ם הל'
ע"ז (א, ג): "ויעקב אבינו לימד בנו כולם, והבדיל לוי, ומינהו ראש והושיבו בישיבה,
ללמד דרך השם ולשמור מצוות אברהם. וציוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה
אחר ממונה, כדי שלא תישכח הלימוד". אם כן, כיצד יתכן שאין בכל ספר
"בראשית" שום רמז קל, למעלה זו של לוי אבי השבט? אדרבה! הכתוב מספר רק
כיצד פעל עם שמעון למורת-רוחו של יעקב, הן במעשה שכם והן במכירת יוסף. —
אלא שאכן התורה מפרטת רק מעשים, שהם שורש לכל העתיד להתרחש עם
הבנים; ואין זה, אלא במעשי ג' האבות שהוגדרו "חשיבי". במעשה השבטים - לא
נאמר כלל זה. ממילא אין לשאול, מדוע לא פורטו מעשיו ומעלתו של לוי. וכן
להיפך: גם מה שמפורט ביוסף, אין בו שורש וסימן לבניו אחריו*.

* ואף שלעיתים ממשיך "יוסף" להופיע בין י"ב השבטים (כמו בפר' הברכה בהר גריזים - דבר'
כו, יב) הכוונה באמת לאפרים ומנשה. ורק משום שרצו להזכיר שם את לוי בין השבטים, לכן
הוכרחה התורה לכתוב "יוסף", כי אין למנות יותר מי"ב שבטים (כמבואר ברמב"ן לדבר' לג, ו,
ד"ה "והנכון בעיני").

* וראה ב"עין יעקב" בחידושי הגאונים בשם "איי הים", שביאר מה שאמרו שרק האבות
"חשיבי", על פי מאמר זה של מעשי אבות סימן לבנים: שכוח מעשי האבות, קיים בנשמת
ישראל לדורות עולם, ואילו למעשי השבטים אין מעלה זו; והמתבונן בדבריו יראה אור גדול,
וכפי שכתבנו. אמנם כבר הוכחנו במקום אחר, שגם למעשה השבטים היו פירות בדור המדבר
- אך מכל מקום השפעה זו לא נמשכה לכל הדורות. ולזה דקדקו חז"ל ואמרו (תנא"ר
פכ"ה): "שכל אחד ואחד מישראל, חייב לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם יצחק

בשמו של יוסף רמוזה מהותו

ולענ"ד, היסוד שכל מהותו של יוסף היא השלמה למעלתו של יעקב - דבר זה רמוז בעצם שמו: "יוסף". להבנת רמוז זה, נקדים ונבאר בטעם השם "ראובן":

הנה בתורה נאמר: "ותקרא שמו ראובן, כי אמרה כי ראה ה' בעניי" (ברא' כט, לב). ובגמ' הוסיפו חז"ל טעם לשם ראובן: "אמרה לאה: ראו מה בין בני, לבן-חמי" (ברכ' ז ע"ב. היינו: ראו את ההבדל שבין בני ראובן, לבין עשו - ע"ש). והקשה הגר"א: והרי לאה עצמה פירשה שהטעם לשם ראובן הוא "כי ראה ה' בעניי", ומה ראו חז"ל להוסיף טעם? - ותירץ: שבכל השמות שקראו האמהות, הסיבה לשם, כתובה לפני השם ("ותאמר, כי שמע ה'... ותקרא שמו שמעון"; "נפתולי אלקים נפתלתי... ותקרא שמו נפתלי" - ברא' כט, לג; ל, ח) לומר, שזה היה הנימוק לשם. ואילו אצל ראובן הסדר הפוך: קודם נאמר "ותקרא שמו ראובן...", ורק אחרי השם נכתבה הסיבה; לכן הבינו חז"ל, שזו אינה הסיבה היחידה; שהיה טעם נוסף לשם, אלא שהכתוב העלימו - ובאו חז"ל וגילוהו.

יסוד זה של הגר"א, יש לומר גם בשם יוסף:

שהנה גם ביוסף נכתב קודם השם, ורק אחריו הסיבה: "ותקרא את שמו יוסף לאמר: יסף ה' לי בן אחר" (ברא' ל, כד). אם-כן חייבים לומר - כמו בראובן - שהיה טעם נוסף לשם יוסף? ויש לומר, שהטעם הנוסף רומז ליסוד שאמרנו לעיל, והוא מלשון הפסוק: "אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלקינו עוד - ומתנו" (דבר' ה, כב) - "יוספים" פירושו: ממשיכים! רחל אמנו ש"יודעת היתה בנבואה" (רש"י לברא' שם), קראה את שמו: ה מ מ ש יך! כי הוא המשלים את מעלת יעקב אבינו. וכשם שיוסף השלים את יעקב, כך היוצא מחלציו, יהושע, השלים את עניינו של משה! וכידוע, יהושע כתב שמונה פסוקים אחרונים שבתורה (ב"ב יד:); היינו: יהושע הוא ה מ מ ש יך והמשלים את תורת משה! - ותו לא מיד.

ויעקב; שאין למעשי השבטים אותו שורש וקיום, כמו למעשה האבות. (וראה הקדמת הרמב"ן ל"שמות", שכל ספר "בראשית" הוא 'ספר היצירה' בחידוש העולם, וביצירת כל נוצר). * אמנם לא נכחיש, שבפסוק שלפני פסוק זה, יש טעם נוסף לשם יוסף; היינו, שבפס' כ"ג נאמר: "ותהר ותלד בן, ותאמר: אסף אלקים את חרפתי". ובפס' כ"ד: "ותקרא את שמו יוסף..." - ואפשר לכאורה לומר, שגם ביוסף כתוב הטעם לפני השם, כבשאר השבטים. אך אין גראה שזה היה הטעם לשם 'יוסף'. כי אם היה "אסף אלקים את חרפתי" שבפס' כ"ג הטעם לשם, מדוע הסתירים פסוק זה מבלי שקראה בו את השם? ולכן חזרנו לשאלתנו: מהו הטעם שהיה לפני השם?

רלו אלה תלדות יעקב - יוסף!

ראיה נוספת שיוסף משלים מעלת יעקב

על פי דברינו, נבין מדרש נפלא (בר"ר צד, ה) וזה לשונו:

"ר' יודן אמר: (אמר יעקב:) הייתי סבור שהוא (הקב"ה) מטעימני מאותן ברכות, ומה היו אותן ברכות? "יעבדוך עמים וישתחוו לך לאמים" – (והנה) זה יוסף.

פירש רש"י (שם) מדרש זה שלשונו קצרה: יעקב אבינו היה סבור שיתקיימו בו אותן הברכות שבירכו יצחק אביו – אך התברר לו שנתקיימו ביוסף בנו, שנעשה שליט והכל משתחוים לו. ולכאורה יש בזה שתי תמיהות:

ראשית, היתכן שברכת יצחק שנאמרה ליעקב ברוח-הקודש (רמב"ן לברא' כו, ז) לא נתקיימה במתברך עצמו אלא במישהו אחר?! ועוד: הרי לימדנו הרמב"ן, "כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלושת האבות..." – כלומר, כאשר קורה דבר-מה לאחד האבות – "...אות וסימן הוא שכך יקרה גם לזרעו" (ברא' יב, ו - ע"ש), ואם לא נתקיים "וְיִשְׁתַּחֲוּ לְךָ לְאֻמִּים" ביעקב עצמו, היאך יתקיים בזרעו אחריו?!

— אלא שבהכרח אנו למדים מדברי ר' יודן, שיוסף, בהיותו עיקר תולדותיו של יעקב (והרמז: "אלה תלדות יעקב - יוסף"!) - ברא' לו, ב) הרי הוא כאביו ממש. הברכה שנתקיימה בו, כאילו נתקיימה ביעקב - כי יוסף משלים את כל ענייני אביו. לכן גם "אין זרעו של עשו נמסר, אלא ביד זרעו של יוסף" (ב"ב קכג:), כי על-ידי הברכות נמסר עשו ביד יעקב, ויוסף הוא ממשיכו!

ובאמת, דווקא ביוסף מבוארת ברכת יצחק אל-נכון: שיצחק בירך את יעקב: "הֲיֵה גִבִּיר לְאַחֶיךָ וְיִשְׁתַּחֲוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ" - וברכה זו לא די שלא נתקיימה ביעקב, אלא אדרבה: הוא השתחוה לעשו ועשהו גביר! ועוד: מהו כפל-הלשון ובלשון רבים: "אַחֶיךָ", ו"בְּנֵי אִמְךָ"? הרי אין ליעקב אלא אח אחד בלבד, עשו, והוא בן אביו ובן אמו גם יחד! – אלא ודאי ברכה זו התקיימה ביוסף: "הֲיֵה גִבִּיר לְאַחֶיךָ..." היינו בני לאה וזלפה שהם אחיו מן האב לבד; "...וְיִשְׁתַּחֲוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ" - הם בנימין בן רחל אמו, ובני בלהה שרחל גידלתם ונקראים בניה.

ובזה שבנו אל הראשונות:

יוסף הצדיק, הוא ממשיכו ומשלימו של יעקב אבינו. ברכת יצחק ליעקב נתממשה ביוסף, וממנו נמשכת היא לכל ישראל, "בני יעקב ויוסף סלה" ובעזרת ה' יתברך, עוד תתקיים בנו ברכת יצחק במילואה: "יעבדוך עמים וישתחוו לך לאמים".